FТАХР 06.75.39
ӘОЖ 336.62
JEL E63

https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-115-128

О.А. АЛИПБЕКИ,[1]
б.ғ.д., профессор.
e-mail: oalipbeki@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6205-0490
Д. ЖЕНСХАН,*[2]
э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: azan_tanat@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2863-2611
А.Ж. НУКЕШЕВА,[2]
э.ғ.к., профессор.
e-mail: annukesheva@mail.ru
ORCID ID:0000-0003-3772-3213
Б.У. АСИЛОВ,[2]
э.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.
e-mail: Asilov-67@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1286-3220
[1]әл-Фараби атындағы Қазақ
ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
[2]С. Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық зерттеу университеті,
Астана қ., Қазақстан

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІН СУБСИДИЯЛАУ ТЕТІКТЕРІН БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперативтерін (АШК) субсидиялау тетіктерінің нәтижелі көрсеткіштерін бағалау бағытында әзірленген зерттеулер аз. Зерттеудің мақсаты: ауыл шаруашылығын субсидиялау тетіктерінің ағымдағы жай-күйін және олардың Қазақстандағы АШК-нің нәтижелі көрсеткіштеріне әсерін бағалау. АШК-ін субсидиялау тетіктерін бағалау мақсатында эмпирикалық, гипотезалық, ғылыми абстракциялық, динамикалық талдау, синтездеу, салыстырмалы талдау, жүйелік көзқарас, монографиялық әдістер қолданылды. Мақалада АШК-нің субсидиялаудың тиімді тетіктерін қолдану арқылы жоғары нәтижелерге қол жеткізген елдердің тәжірибесі көрсетілді және еліміздегі, оның ішінде Жамбыл облысындағы АШК-ін субсидиялау тетіктерінің ағымдағы жағдайы бағаланды. 2018–2022 жж. аралығындағы АШК-нің нәтижелі көрсеткіштеріне субсидиялаудың әсері бағаланды. Мақала Қазақстан әлем елдерінің тәжірибесін ескере отырып, АШ саласын субсидиялау тетіктерін жетілдіруде деп қорытындыланды. АШК-нің саны артып, өндіріс көлемі ұлғайды. Дегенмен ондағы жұмысшылар саны жылдан-жылға азайып отыр. Сол себепті, ауылдық аумақтардағы мәселелерді түбегейлі шешу үшін дамыған елдердің тәжірибесін ескерген жөн. Біздің зерттеуімізде АШК-ін қаржылай қолдау мен субсидиялау тетіктерін ары қарай нығайту үшін АҚШ-тың сақтандыру мен кепілдендіру тәсілдерін қолданудың маңызы ғылыми тұрғыда негізделді. Себебі мықты сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерін бастан өткеруге және агроөнеркәсіптік кешенді одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: субсидиялау, ауыл шаруашылығы кооперативтері, сақтандыру, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, шаруашылық нысандары, елдердің тәжірибесі, көрсеткіштері.

Кіріспе

Әлем бойынша аграрлық сала экономикалық өсудің негізгі катализаторларларының бірі және жаһандық аштық пен кедейліктен құтқарудың негізгі драйвері. Әсіресе, аграрлық сектор мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін сақтауда, өнеркәсіпті шикізатпен, ауыл тұрғындарын

тұрақты табыспен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты әлем елдері ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған шараларды ұдайы жетілдіреді және дамушы елдер үшін ауыл шаруашылығы кооперативтерін (АШК) құру мен дамытудың маңыздылығын ғылыми негіздейді. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) мен Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (ФАО) 2023–2032 жж. арналған ауыл шаруашылығы болжамында ауыл шаруашылығы кооперативтерін ауыл тұрғындарының табысын арттырудың құрамдас бөлігі ретінде қарастырды [1]. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту арқылы ауыл тұрғындардың, жалпы ауылдық аумақтарды дамытуда бірқатар мемлекеттер: Канада, Қытай, АҚШ, Корея, Үндістан және т.б. сияқты дамыған және дамушы елдер сәтті нәтижелерге қол жеткізді [2].

Осыған орай бірқатар елдер ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік реттеудің нысаналы қаржы доминаттарының бірі ретінде – АШК-ні субсидиялау құралын қолданады. Шаруашылықтың бұл нысанын субсидиялау Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемдегі мемлекеттік органдардың ауыл шаруашылығы дамуын қолдау мен қорғаудың ең тиімді стратегиялары ретінде қарастырылады [3, 4]. Бірақ бұл құралдың экономикалық тиімділігі әр мемлекетте әртүрлі бағаланады. Атап айтқанда, Қытайда өсімдік шаруашылығы бағытындағы кооперативтерді субсидиялауды механикаландыру нәтижелері бағаланады: фермерлік кооперативтердегі егіс алқаптарының жалпы көлеміндегі өзгерістер нәтижелері бойынша, сондай-ақ жалпы астық өндірісінің жағдайы және жалпы кірістер бойынша [5].

Сонымен қатар қытайлық ғалымдар мамандандырылған фермерлер кооперативтері (farmer specialized cooperatives-FSCs) мен фермерлік үй шаруашылықтары арасында жүргізілген сауалнама нәтижесінде субсидияның FSCs үшін тиімді екенін анықтады. FSCs ауылшаруашылық кірістерін арттырды және фермалардың ауылшаруашылық техникасын пайдалануға тікелей субсидия алу мүмкіндіктерін көрсетті [6].

Оңтүстік Африкада ауылшаруашылық кооперативтерін субсидиялау нәтижесі көбінесе кедей топтардың ауыл шаруашылығында жасыл технологияны қолдану деңгейіне және шағын жер иелері мен ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілер арасындағы байланыстарға қатысты бағаланды. Сонымен қатар бұл механизм ауылдық жерлерде тұрақтылықты сақтау үшін ұзақ уақыт қолданылуы керек. Осылайша шет елдердің ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау мен субсидиялаудағы тәжірибесі Қазақстан үшін маңызды. Қазақстанда ауыл кооперативтерін субсидиялау тетігін ауыл шаруашылығы министрлігі ұсынады [7].

Қазақстанда экологиялық жағдайды жақсартуға және қоршаған ортаны сақтауға бағытталған қуатты жем-шөп базасын құру үшін алғышарттар бар. Ол ресурс үнемдеуші және органикалық технологияларға көшуге, сондай-ақ мал шаруашылығын дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл ауылшаруашылық секторын басқару модельдерін жетілдірудің кілті. Сондай-ақ аграрлық ғылымды тұрақты қаржыландыру негізінде АӨК-ті қолдаудың мемлекеттік шараларын жақсарту қажет.

Көптеген елдер АШӨ сақтау, бағаны тұрақтандыру, кедейлікті азайту, экономикалық өсуді ынталандыру, өнімділік пен табыстылықты арттыру, АӨК-ні мемлекеттік қолдау арқылы экспорттық әлеуетті арттыру сияқты маңызды мақсаттарға қол жеткізді [8]. Мемлекеттік қолдауға бюджеттік несиелеу, жеңілдетілген несиелеу, субсидиялар, тәуекел кепілдіктері, әлеуметтік көмек, гуманитарлық көмек және фермерлік гранттар, сондай-ақ ауыл шаруашылығындағы тәуекел кепілдіктері кіреді. Осыған байланысты елдің кеңістіктік ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстан үшін шет елдердің ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың табысты әдістерін бейімдеу қажет. Ауыл шаруашылығы саласын тұрақты дамыту үшін АӨК дамытудың қаржылық және қаржылық емес тетіктерін нығайту қажет. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің мемлекеттік қолдау алудағы еңбегін жеңілдететін цифрлық технологияларды дамыту аса маңызды болып табылады. Салада мемлекеттік қолдау кеңістіктік-уақыттық деректерге қатаң негізделуі тиіс. ЖІӨ сыртқы және ішкі статистикалық мәліметтермен оңай интеграцияланады және АШТӨ-ні мемлекеттік қолдаудың тиімділігін тез бағалауға мүмкіндік береді.

АӨК-нің жоғары тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алады. Қазақстан өзінің аграрлық секторын белсенді түрде реформалауда. Атап айтқанда, ол ауыл шаруашылығы өнімдерін кейбір түрлері бойынша экспорттаудан бас тартады және азық-түлік өнім-

дерінің әлеуметтік маңызы бар өндірісіне бағаларға назар аударады, шағын фермерлердің кооперациясына ықпал етеді, АШТӨ кірістерін арттырады және көтерме- тарату орталықтарын (КТО) салу мақсатында Азық-түлік қорларын құрады – бұл реформалар кезеңіндегі ауыл шаруашылығы саясатының негізгі бағыттары. Жалпы, Қазақстанның ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау үрдістері жалпы әлем елдерінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес келеді. Қазіргі уақытта Қазақстан қолданыстағы агроазық-түлік саясатын халықаралық талаптар мен стандарттарға біртіндеп бейімдеуде. Қазақстанның агроазық-түлік кешенін құрылымдық қайта құру импортты отандық өніммен алмастыруға ықпал етуі тиіс. Импортты алмастыру саясатын іске асырудағы маңызды бағыт Қазақстан өңірлерінің бәсекелестік артықшылықтарын капиталдандыру болып табылады.

Қазақстанның АШ-ты сақтандыру нарығының табысты жұмыс істеп тұрған моделіне және агробизнесті реттеу тетіктерін одан әрі нығайту мен жетілдіруді қамтамасыз ету әдістеріне негізделуге тиіс. Күшті сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерін еңсеруге және АӨК-ті одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

АӨК-ні мемлекеттік қолдау басым жағдайда бюджеттік кредиттеу және субсидиялау арқылы жүзеге асатыны белгілі. Бюджеттік кредиттеу – мамандандырылған ұйымдардың жарғылық капиталын қалыптастыруға немесе ұлғайтуға мүмкіндік берсе; субсидиялау – кәсіпорынның экономикалық тиімділігін және өндірілетін өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында жүзеге асырылады [9]. Ауылшаруашылық субсидиялары осы сектордың алдында тұрған бірегей қиындықтарды шешуде және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады [10].

АШК-ні субсидиялау тетіктерін бағалау бойынша жүргізілген зерттеудің теориялық, әдіснамалық және ақпараттық базасын осы бағытта тереңірек зерттеу жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері, Біріккен ұлттар ұйымының (БҰҰ), сонымен қатар, азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымының (ФАО) ауылдық дамуды қайта қарау туралы дүниежүзілік әлеуметтік есебі; Қазақстанның Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі, Ұлттық статистика бюросы сайтының деректері; Қазақстанның ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайтынан алынған мәліметтер және АШК-ні қаржыландырушы қаржы ұйымдарының ресми сайтынан алынған жылдық есептерінің деректері құрайды. Әлемдік және Қазақстандағы АШК-ні субсидиялау тетіктерін бағалаудың теориялық заңдылықтары мен принциптерін ғылыми негіздеу кезінде авторлар эмпирикалық, гипотезалық және ғылыми абстракциялық әдістер қолданылды. Аграрлық секторды субсидиялау мен қаржыландыру жағдайын талдау мен ағымдағы проблемаларды анықтау барысында динамикалық талдау, синтездеу, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. АШК-ні субсидиялау тетіктерін бағалау кезінде дамыған мемлекеттердің (АҚШ, Қытай) және Оңтүстік Африканың АШК-ні субсидиялау жүйесіне салыстырмалы талдау жасалып, бұл бағытта жүргізілген зерттеулерге жүйелі шолу әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижесінің қортынды бөлімінде жүйелік көзқарас, монографиялық, абстрактылы-логикалық әдіс қолданылды.

Бұл зерттеудің әдістемелік негізі дамыған және дамушы АШК-ні субсидиялау тетіктерін негізге ала отырып, Қазақстанның бұл бағыттағы жүргізіліп отырған шараларының нәтижесін бағалау және субсидиялау тетіктерін нығайту. Мақалада еліміздегі АШК-ні субсидиялау механизімінің ағымдағы жағдайы және оның нәтижелі көрсеткіштері бағаланды, субсидиялаудағы кемшіліктер көрсетілді. Осыған сәйкес, зерттеуде дамыған және дамушы елдердің АШК-ні субсидиялау тетіктері зерделеніп, еліміздегі субсидиялау тетіктерін нығайтудың мүмкін жолдары ғылыми негізделді.

Негізгі ережелер

Ауыл шаруашылығы кооперативтерін (АШК) дамыту есебінен ауылдық аймақтардағы тұрғындарының табысын арттыру және тұрмыс сапасын жақсарту Қазақстанның стратегиялық

құжаттарымен бекітілді. Дегенмен ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ағымдағы даму жағдайы оның қаржылық мүмкіндіктерінің шектеулі екендігін көрсетеіп отыр. Сонымен қатар, АШК-нің даму жағдайы мен оны қаржыландыру бағыттары, субсидиялау көлемі мен оның динамикасы, ұйымдастырушылық-басқарушылық әдістемесі бойынша жасалған кешенді талдау жұмыстары, кооперативтерді орнықты дамтыуға мүмкіндік беретін модельдер және ауыл тұрғындарының кооперативтерге бірігуге уәждемесі мен белсенділігін арттыру тетіктері көрсетілген ғылыми негізділікпен жазылған ұсынымдар аз. Мұндай зерттеулердің аз болуы мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі, ауылдық аумақтарды дамыту, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын және табысын арттыру, өңірлерді дамыту, демографиялық өсу, ішкі көші-қонды реттеу жөніндегі стратегиялық мақсаттардың орындалуын баяулатады. Аталған проблемаларды шешу және дамыған елдердің АШК дамыту тәжірибесі экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеудің жоғары тиімді тетіктері ғана агроөнеркәсіптік кешеннің жоғары тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алатынын дәлелдейді. Келтірілген эмпирикалық талдаулар аграрлық саясатты іске асыруда субсидиялау тетігінің біржақты мазмұны бар екенін көрсетті.

Әлемдік агрессиялардың әсерінен туындаған азық-түлік бағасының тұрақсыздығы-Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласының өндірісін бірте-бірте ынталандыруды және оған ұжымдық күш-жігер арқылы жеңуге бағытталған нақты механизімдерді ұстану қажеттілігін көрсетеді. Осы жағдайларға байланысты аграрлық секторды қаржылық қолдау, субсидиялау тетіктерін бағалау мен оны нығайту шараларын ұсыну маңызды.

Әдебиетке шолу

Кез-келген мемлекеттің орнықты дамуын мен әлеуметтік-экономикалық жағдайын арттыруды, сондай-ақ, халықтың әл-ауқатын және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді аграрлық секторсыз елестету мүмкін емес. ФАО мәліметтері бойынша, 2022 жылдың соңында азық-түлік тапшылығынан зардап шегетін адамдардың саны күрт артып (349 млн-ге дейін, олардың жартысына жуығы 18 жасқа толмаған), бұрын-соңды болмаған гуманитарлық қажеттіліктер пайда болған. Оның себебі әлем соңғы онжылдықтардағы қақтығыстар, ауа-райының күрт өзгеруі, 2019 жылғы пандемиясының (COVID-19) макроэкономикалық салдары және Украинадағы қақтығыстардан туындаған ең ауыр азық-түлік дағдарысы. Соның салдарынан әлем бойынша жеткізу тізбегі бұзылды [11]. Сондықтан әлемнің барлық елдерінде АӨК саласына мемлекет тарапынан қоддау көрсетіп, бұл саланы дамытуға үнемі басымдық береді және субсидиялау тетіктерін, ынталандыру шараларын үнемі жетілдіреді.

ЭЫДҰ-ның елу төрт елі және басқа да экономикасы дамып келе жатқан 12 ел жыл сайын өздерінің ауылшаруашылық секторын қолдау үшін 700 миллиард доллардан астам қаражат бөледі. ЭЫДҰ жинаған мәліметтерге сәйкес Норвегия (57,6%), Исландия (54,6%) және Швейцария (47,4%) сияқты шағын елдер фермерлік шаруашылықтардың жалпы шығыстары бойынша ең ірі субсидиялаушылары қатарына жатады. Қытай, Жапония, Оңтүстік Корея, Индонезия және ЕО елдері өздерінің ауылшаруашылық өндірушілеріне фермерлік шаруашылықтардың жалпы кірісінің 12%-дан асатын деңгейде қолдау көрсетеді. АҚШ, Канада және Мексика елдері бұл көрсеткіштен төмен [12].

Елімізде ауыл шаруашылығы саласын және АШК-ін субсидиялау аясындағы ағымдағы жағдай туралы зерттелімдер көптеген шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінде зерттеледі. Атап айтқанда: B. Zou, A.K. Mishra, B. Luo, N. Akber, K.R. Paltasingh, A.K. Mishra, C. Li, Z. Sha, X. Sun, Y. Jiao, J. Zhang, J. Wu, J. Simpson, C. Arthur шетелдік авторлармен қатар, К.М. Жумаксанова, Р.Г. Есенжигитова, Р.Ж. Дүйсенова, Б. Утибаев, Р. Жунусова, М. Смагулов, Т. Рахимбеков, Г.У. Акимбекова, В.Н. Кожевников отандық зерттеушілердің еңбектерінде кеңінен зерттелген. Біздің зерттеуімізде АШК-ін субсидиялаудың тиімді тетіктерін қолдану арқылы нәтижелі көрсеткіштерге қол жеткізілген мемлекеттердің тәжірибесі ескеріледі. Сонымен қатар, мемлекеттің АШК-ні субсидиялауы бойынша ағымдағы жағдай бағаланды.

Ауыл шаруашылығының табиғи-климаттық жағдайларға, табиғи апаттар мен бақыланбайтын оқиғаларға жиі ұшырайтын тәуекелі өте жоғары сала екенін ескерсек [13], бұл саланың тұрақты дамуын мемлекеттік қолдау мен ынталану шараларынсыз елестеу мүмкін

емес. Сондықтан, аграрлық секторды тұрақты әрі қарқынды даму мақсатында үнемі көптеген елдер мемлекеттік қолдау мен реттеу тетіктерін қажет етеді. Атап айтқанда, АҚШ-та ауыл шаруашылығы ел экономикасының дамуында маңызды рөл атқарады. Бұл елде 2014 жылдан бастап, ауыл шаруашылығын тікелей бюджеттік қолдау құралы «тәуекелдерді сақтандыру» құралымен алмастырылды. АҚШ фермерлерді бағаның төмендеуінен сақтандыру (PLC) және ауылшаруашылық тәуекелдерін сақтандыру (ARC) секілді екі негізгі қолдау схемаларының бірін таңдай алады [14]. Бірінші бағдарлама фермерлерді бағаның төмендеуінен (PLC) сақтандыруға негізделген, егер егін бағасы белгіленген деңгейден төмен түссе, өтемақы төленеді. Екінші бағдарлама ауылшаруашылық тәуекелдерін сақтандырумен (ARC) байланысты; ол өнім бағасы мемлекет бойынша орташа деңгейден төмен болған жағдайда фермерлерге төлемдер ұсынумен (аралық өтем ақы) ерекшеленеді [15].

Испанияда ауылшаруашығы тауар өндірушілерін климаттық және нарықтық тұрақсыздық жағдайындағы тәуекелдерден сақтандыру механизмі арқылы қолдау көрсетіледі [16]. Австралияның ауыл шаруашылық саясатының басымдықтарының бірі-нарықтардағы тұрақсыздық пен қолайсыз ауа-райы жағдайында тиімді фермерлердің кірістерін қорғау. Австралия Үкіметінің қаржылық қолдауы фермерлерге, әдетте, табиғи немесе техногендік факторлардан туындаған шығындарды өтеу үшін негізінен ұзақ құрғақшылық кезеңдерінің сақталуында, су тасқыны, өрт немесе басқа да табиғи апаттарда беріледі [17].

Нәтижелер мен талқылау

Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін қаржылай қолдаудың шетелдік тәжірибелері АШК-ін дамытудың танымал үлгілерін сипаттауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда АШТӨ-ін қолдаудың тиімді үлгілері орыс ғалымдарымен де жан-жақты зерттелген (1-кесте)

Кесте 1 – Агробизнесті қолдау модельдерінің сипаттамалары

Үлгі	Сипаттамалары
Тиімді сақтандыруды қамтамасыз ету	Аграрлық секторда сақтандыру төлемдерін және күшті сақтандыру нарығын пайдалану тәжірибесі АҚШ-та бар, мұны агробизнесті сапалы қолдау дәлелдейді
Энергияны үнемдеу және баламалы энергия	АӨК-де инновациялық технологияларды қолдану егіс алқаптарының өнімділігін арттыруға бағытталған үлгі болып табылады
Жеке ауыл шаруашылығы секторы және мемлекеттік қолдау	Бұл тәжірибе жеке кәсіпкерлікті пайдалануды кеңейтуді және қаржыландыру мен инвестиция арқылы мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді көздейді
Салық салудың икемді жүйесі	Бұл модель Австралияда қолданылады, бұл елдің бидай нарығындағы жетекші орнын қамтамасыз етеді
Субсидиялар арқылы агробизнесті қолдау үлгісі	Агробизнестің сапалы өсуін қамтамасыз ету үшін заңнамалық базаны құруға мүмкіндік беретін Германияда жұмыс істейді
Сауда ынтымақтастығы моделі	Көлік және көлік мәселелері азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады
Агробизнестегі Индустрия 4.0	Жасанды интеллект пен арнайы технологияларды қолдану қазіргі агробизнестің принципі болып табылады
Ескертпе: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.	

Дамыған елдердің тәжірибесі экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеудің жоғары тиімді тетіктері ғана агроөнеркәсіптік кешеннің жоғары тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алатынын дәлелдейді. Келтірілген эмпирикалық талдаулар көрсеткендей, қарастырылып отырған елдерде аграрлық саясатты іске асыру тетігінің біржақты мазмұны бар. Әлемдік агрессиялардың әсерінен туындаған азық-түлік бағасының тұрақсыздығы Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласының өндірісін бірте-бірте ынталандыруды және оған ұжымдық күш-жігер арқылы жеңуге бағытталған нақты механизімдерді ұстану қажеттілігін көрсетеді. Осы жағдайларда аграрлық секторды қолдауды кеңейту тәжірибесі макро-

экономикалық климатты тұрақтандыру және азық-түлік дағдарысының қаупіне қарсы тұру факторы болып табылады.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің жағдайына келетін болсақ, мемлекет аграрлық секторды реформалаудың белсенді саясатын жүргізуде. Атап айтқанда, ауыл шаруашылығы өнімдерінің кейбір түрі бойынша экспортынан бас тарту және әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өндірісінің бағасына баса назар аудару, шаруашылықтың шашыраңқы ұсақ фермерлерді ірілендіру (кооперацroutы түрінде), ауыл шаруашылығының тауар өндірушілерінің табысын артыру және азық-түлік қорын қалыптастыру мақсанында КОТ салу – реформалар кезеңіндегі ауыл шаруашылығы саясатының негізгі бағыттары болып табылады

Жалпы алғанда Қазақстанның ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау тенденциялары жалпы әлем елдерінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес келеді. Қазіргі таңда Қазақстан қазіргі агроазық-түлік саясатын біртіндеп халықаралық талаптар мен стандарттарға бейімдеуде. Нәтижесінде Қазақстанның агроазық-түлік кешенінің құрылымдық қайта құулары импортты отандық өнімдермен алмастыруға ықпал етуі тиіс. Импортты алмастыру саясатын іске асырудағы маңызды бағыт агроазық-түлік қызметінің жоғары үлесі бар Қазақстан өңірлерінің бәсекелестік артықшылықтарын капиталдандыру, оларды өсу факторына айналдыра білу.

Қазақстан агробизнесті ары қарай нығайту мен реттеу теітктерін жетілдіру үшін АҚШ-ның табысты жұмыс істейтін сақтандыру нарығы моделі мен кепілдендіру тәсілдеріне негізделуі керек, өйткені күшті сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерінен аман өтуге және агроөнеркәсіптік кешенді одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді. Әлемдік тәжірибені шолу Қазақстанда экологиялық жағдайды жақсартуға және қоршаған ортаны сақтауға бағытталған, ресурс үнемдейтін және органикалық технологияларға көшуге, мал шаруашылығын дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мықты жемшөп базасын құруға алғышарттары бар екенін көрсетеді.Осылайша, басқару шешімдері ауылшаруашылық секторының үлгілерін жетілдірудің кілті болып табылады және АӨК-ті мемлекеттік қолдау шараларының тұрақтылығы және аграрлық ғылымды қаржыландыруды арттыру жөнінде шаралар қабылдауы тиіс.

Қазақстанның аграрлық секторын мемлекеттік реттеу және қолдау жүйесі бірқатар нақты тетіктермен жүзеге асырылады. Бұл жүйе іс жүзінде баға, салық, кредиттік-қаржылық реттеу тетіктері арқылы халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған, мақсатты бағдарламалардың орындалуына негізделген және тікелей бюджеттік қолдаумен жүзеге асырылады.

Қазақстан АШК-ін субсидиялау тетіктерін біртіндеп жетілдіруде. Дегенмен, АШК дамыту мақсатында әзірленген пилоттық жобаның басталуына дейінгі және одан кейінгі жылдар (2018–2022 жж.) аралығындағы деректерді негізге алатын болсақ, АШК-нің негізгі көрсеткіштерінде бірқалыпты тұрақты өсім сақталмаған (2-кесте) [19].

Кесте 2 – Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің негізгі экономикалық көрсеткіштері

Кооперативтердің негізгі экономикалық көрсеткіштері	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	Ауытқу, % (2022/2018)
1. Жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтері мен олардың мүшелерінің саны, бірлік	2 858	2 840	2 919	3 147	3 284	114,9
2. Ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметкерлері саны, адам	8 513	7 591	7 692	7 529	7 377	86,7
3. Ауыл шаруашылығы кооперативтері аясында өндірген өнімдер, тонна	131 543	166 521	206 544	3 212 23,6	33 757 0,3	244,9
4. Ауыл шаруашылығы кооперативтері аясында көрсеткен қызметтер, мың теңге	1 041 412	1 152 453	1 521 598	1 119 584	1 484 158	142,5
Ескертпе: [19] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.						

1-кестеден көріп отырғанымыздай 2022 ж. ауыл шаруашылығы кооперативтері аясында көрсеткен қызметтер көлемі 2018 жылмен салыстырғанда 42,5% өсті, бірақ бұл көрсеткіш 2021 жылды 2020 жылмен салыстырғанда 26,4% аз. Сонымен қатар, жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда 14,9%-ға, ал ауыл шаруашылығы кооперативтерімен өндірілген өнім көлемі екі жарым есе өсті. Соған қарамастан ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметкерлерінің саны жылжан-жылға төмендеп, 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда 13,3%-ға азайды. Яғни ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту арқылы қол жеткізілген экономикалық оң нәтижелер ауылдық аумақтардағы әлеуметтік мәселелерді (жұмыссыздықты, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын арттырудағы) түбегейлі шеше алмай келеді. Нәтижесінде, 2023 жылдың басында жалпы халыққа есептегенде Республикадағы ауыл тұрғындарының үлесі 2018 жылмен салыстырғанда 4,2% азайып, жалпы халықтың 38,2% құрады [19]. Бұл жағайлар мемлекеттің ұлттық қауіпсіздік, азық-түлік қауіпсіздігі, өңірлік даму, АӨК орнықты дамыту, ауыл тұрғындарының табысын арттыру, олардың тұрмыс сапасын жақсарту секілді стратегиялық мақсаттарды күрделендіруі мүмкін. Осы орайда еліміздегі ауыл тұрғындарының үлесін ескере отырып, ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытуға потенциялды мүмкіндігі бар облыстарды облыстарды максималды және минималды жағдайды таңдау әдісі арқылы іріктеу, АШК дамытудың қаржылық тетіктерін нығайту, субсидия мөлшерін арттыру және оны тиімді басқару тетіктерін нығайту аса маңызды.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2022 жылғы Қазақстан халқына жолдауынада субсидия бөлу және оның жұмсалуына жүргізілетін бақылауды күшейту жөніндегі тапсырмаларға сәйкес, Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласындағы субсидия алушылардылары үшін барлық бизнес-процестер автоматтандырылды. Сонымен қатар, міндетті агросақтандырудан ерікті сақтандыруға көшу жүзеге асырылды. Нәтижесінде еліміздегі АШК-нің саны және олармен өндірілген көнім көлемі де біршама артты. Атап айтқанда, 2018 ж. жұмыс істеп тұрған АШК-нің саны 2022 жылмен салыстырғанда 15,9%-ға және 2021 жылмен салыстырғанда 4,4%-ға өсті. Осы жылдар ішінде АШК өндіретін өнім үш есеге жуық өсті [19]. Алайда АШК-дегі мұндай оң нәтижелер ауылдық аумақтардағы әлеуметтік проблемаларды (жұмыссыздық, ауыл халқының өмір сүру сапасын арттыру) түбегейлі шеше алмай келеді. Нақтырақ айтқанда, мал шаруашылығындағы тұраұсыздық, ауылдық аумақтардағы еңбек өнімділігінің төмендеуі, ауыл тұрғындарының қалаға қонынс аударуы, өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің жоғары көрсеткіші, тұрақты жұмыс орындарының аздығы, азық-түлік өнімдері бағасындағы тұрақсыздық секілді проблемаларды реттеу әлі де болса зерттеуді және оны шешудің тиімді механизімдерін қажет етеді. Бұл тенденсияларды ескере отырып, мемлекет қазіргі кезде ауыл шаруашылығын субсидиялардың екі түрін қалдыруды ұсынады.

Бірінші бағыт, өндірілген және жөнелтілген ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілерді субсидиялау. Яғни қайта өңдеуші, экспорттаушы, импортты алмастырушы салалар бойынша өнім өндрушілерді субсидиялау [18]. Бұл ұсыныс ауыл шаруашылы саласында атқарылуы тиіс келесідей міндеттің болуымен байлынысты, олар:

- еңбек өнімділігін арттыру. АШТӨ табыстылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін, сайып келгенде ауыл тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсату үшін қажет;
- ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты көлемін арттыру, себебі, халық санына шаққандағы отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің қолда бар әлеуетінің ішкі нарықтағы үлесінің төмен болуы;
- импортты алмастыру және ішкі нарықты толық өзін-өзі қамтамасыз ету.

Екінші бағыт ұсақ сүт өндірушілерді субсидиялау. Эксперттердің пікірінше қазіргі кезде жеке аулалардағы өндірілген сүттер стандарттарға сәйкес келмейді. Егер ауыл тұрғындары өздері өндіретін шикізатты қайта өңдеуге тапсыру мүмкіндігін жоғалтса, бұл елімізде әлеуметтік және экономикалық проблемаларды қалыптастыруы мүмкін. Статистикалық және сала мандарының ақпараттарын негізге алатын болсақ, оларды субсидияламаған жағдайда сүт беруден табыс тауып отырған ауыл тұрғындарының 70%-ы тұрақты табыс көзінен айырылады. Шикізат тапшылығына байланысты қайта өңдеу кәсіпорындарының жүктемесі 40%-ға дейін төмендейді,

нәтижесінде 2 мыңға жуық сүт зауыттарының қызметкерлері жұмысынан айырылады. Еліміздің ішкі нарығында қазақстандық өндірілген сүт өнімдерінің үлесі 40%-ға дейін төмендейді, ал сүт пен оны қайта өңдеу өнімдерінің бағасы екі еседен астам өседі. Осындай жағдайлардың алын алу үшін субсидияларды шаруа (фермер) қожалықтары (ШФҚ) жеке қосалқы шаруашылықтар (ЖҚШ) аясында құрылған АШК-нің жұмысын ынталандыруға бағыттаған дұрыс [20]. Қазіргі кезде бұл шара Республика бойынша Жамбыл облысында пилоттық жоба аясында қарқынды жүргізілуде. Нәтижесінде Жамбыл облысындағы АШК-нің саны 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда екі еседен астам (121,3%-ға) өсті. АШК-нің заттай түрдегі өнім өндірісі 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда үш еседен астам, ал 2021 жылдың ұқсас кезеңіне жақын 4 есеге өсті. Бұл нәтижеге ШФҚ, ЖҚШ АШК-не біріктіру негізінде қол жеткізілді. Осылайша аталған кезеңдер аралығында жеке кәсіпкерлер мен шаруа немесе фермер қожалықтарының саны 15%-ға дейін қысқарды. Бұл АШК-ін субсидиялаудың мүмкіндіктерін арттырды. Дегенмен, ауыл шаруашылық кооперативтеріндегі жұмысшылар санының тұрақсыздығын байқауға болады (2018 жылмен салыстырғанда 2022 ж. ол 44%-ға азайды).

Ауыл шаруашылығы саласын орнықты дамыту, іске асырылған пилоттық жобаның нәтижелерін одан әрі нығайту, ауыл халқының табыстылығын арттыру мақсатында 2023 жылғы қаңтардан бастап «Ауыл аманаты» жобасының бағыттары жетілдірілді. Қазақстан Республикасының Ауылдық аумақтарын дамытудың 2023–2027 жж. арналған тұжырымдамасында пилоттық жобаны іске асыру жөніндегі нақты іс-шаралар қаралды: әрбір ауылдық округтің мамандануына скрининг жүргізу, ауыл шаруашылық кооперативтерін және шаруашылықтың шағын нысандарын (ШФҚ, ЖҚШ) субсидиялау және шағын кредит беру, сервистік-өткізу кооперативтерін қалыптастыру, кооперативтерді лизингтік техникамен және жабдықпен қамтамасыз ету және т.б.

Пилоттық жобаны іске асыру Жамбыл облысының Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту бойынша тәжірибені масштабтау негізінде іске асырылады. Аталған шараларға сәйкес Жамбыл облысының ауыл шаруашылығының шағын нысандары мен кооперативтерін қаржыландыру 5 бағыт бойынша жүзеге асырылды: 1) өңдеу саласына жататын жобалар; 2) өсімдік шаруашылығын дамыту; 3) АШК-ін жарақтандыру; 4) мал шаруашылығын дамыту; 5) басқа бағыттағы бизнес жобалар [21] (3-кесте).

Кесте 3 – Жамбыл облысындағы АШК мен шағын шаруашылық нысандарды қаржылай қолдау бағыттары және көлемі

<table>
<tr><th>№</th><th>Пилоттық жобаның бағыттары</th><th colspan="2">Қаржыландыру мөлшері</th></tr>
<tr><td>1</td><td>Үй іргесіндегі жерді тиімді пайдалану</td><td colspan="2">Жылыжайлар үшін – 2500 АЕК</td></tr>
<tr><td>2</td><td>Мал шаруашылығын дамыту</td><td colspan="2">Ең жоғарғы сома-2500 АЕК:
- ІҚМ – 350 мың теңге
- ұсақ мал – 50 мың теңге
- бұқалар – 250 мың теңге
- жылқы – 400 мың теңге
- жем-шөп шығындары-20 %</td></tr>
<tr><td>3</td><td>Ауыл сыртындағы жер үлесін тиімді пайдалану</td><td colspan="2">1 және 3 бағыттағы ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтері үшін ең жоғары сома-8000 АЕК</td></tr>
<tr><td>4</td><td>Кооперативтерді жабдықтау</td><td>Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтері үшін ең жоғары сома 8000 АЕК</td><td rowspan="2">Жылдық мөлшерлеме – 2,5%;
Несиені өтеу мерзімі 5 жылға дейін</td></tr>
<tr><td>5</td><td>Тұрғындардың өз кәсібын ашу</td><td>Ең жоғарғы сома 2500 АЕК</td></tr>
<tr><td colspan="4">Ескертпе: [22] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.</td></tr>
</table>

2023 ж. «Ауыл аманаты» жобасын іске асыруға Жамбыл облысына 24 млрд теңге бөлінді. Бұл қаражатқа 70 мыңға жуық тұрғыны бар 10 ауданның 26 ауылдық округі қаржыландырылды [22]. Пилоттық жоба шеңберінде 2023 жылдың 7 айының қорытындысы бойынша өнеркәсіп өндірісінің көлемі 510,1 млрд теңгені құрап, 2022 жылмен салыстырғанда 7,8% өсті.

Қазіргі уақытта Жамбыл облысы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері төмен аудандардың әкімдерімен бірлесіп, ауыл шаруашылығыкооперативтерін субсидиялау және жеңілдетілген қаржыландыру бойынша өтінімдерді зерделеу және қажетті құжаттарды ресімдеу бойынша жұмыстар жалғасуда. Сонымен қатар, Жамбыл облысының барлық ауылдық округтерінде шаруашылықтарды суармалы сумен қамтамасыз ету, ұңғымаларды бұрғылау, өткізу кооперациясын қалыптастыру және қаржыландыру, бизнес-әлеуетті және кооперациялық бағыттарды іске асыру үшін қажетті ауыл шаруашылығы техникасын сатып алу арқылы ауылдық жерлерде жұмыспен қамтуды ұлғайту және еңбек кірістерін арттыру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Кооперациялық бағыттарды іске асырған және қажетті қолдау шараларын алған АШК-індегі өнімділік 2 есе өсті. Аталған нәтижелер «Ауыл аманаты» жобасының экономикалық және әлеуметтік тиімді екенін көрсетті.

Мемлекеттің АШК-ін субсидиялау мен қаржылық қолдау шаралары аясындағы қол жеткізілген нәтижелерге қарамастан, Жамбыл обылысында және жалпы Республика бойынша ауыл шаруашылық кооперативтерінде жұмыспен қамқылған жұмысшылар саны жылдан-жылға азайып отырғаын байқаймыз. Атап айтқанда, Жамбыл обылысындағы ауыл шаруашылық кооперативтеріндегі жұмысшылар саны 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда ол 44%, ал республика бойынша 13,3% азайды. Мемлекеттің ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту, табыстылығын арттыру секілді стратегиялық мақсаттарын ескерсек, аталған жағдайлар ауыл шаруашылық кооперативтерін субсидиялау шарттарын нығайту қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстандағы ауыл шаруашылы саласын субсидиялау – жалпы алғанда АШК-і көрсеткіштердің өсуіне әкелді. Біздің зерттеуіміздегі 2018–2022 жж. аралығындағы 5 жылда ауыл АШК-дің саны артты және өндірілген өнім көлемі ұлғайды. Дегенмен, фермерлік шаруашылықтарды субсидиялау бойынша кейбір проблемалар бар. Атап айтқанда, Қазақстан фермерлер қауымдастығының деректері бойынша ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің (АШТӨ) тек 6–8% ғана субсидия алу мүмкіндігі бар екені көрсетілді. Сондай-ақ, кейбір зерттеулерде АШК-ін субсидиялау тиімділігі төмен, төленетін субсидиялар мен фермерлер қызметінің нәтижелік көрсеткіштерінің өзара сәйкес келмеуі [23]. Бұл проблемалардың орын алуының басты себебі мемлекеттің субсидиялау шарттары мен қаржылай қаржылай қолдау тетіктерінің әлі де болса жетілмегендігін көрсетеді. Себебі, шаруалардың басым бөлігі мемлекетік қаржылай қолдау алған жылы өндіріс ауқамы кеңейтеді, бірақ шаруашылықты ары қарай өздігіген дамытуға ынталы емес. Осыған байланысты қазіргі кезде ауыл шаруашылығы саласындағы Ведомстволар мен шаруашылықтың шағын нысандары арасында ортақ көзқарас қалыптаспаған. Кейбір зерттеулерде ауыл шаруашылығы министрлігінің өкілдері қазіргі таңда фермерлерге субсидиялар қажет емес деп санайды. Шаруалардың өздері ауыл шаруашылығы тұрақтылықты сақтау үшін мемлекеттік қаржылай қолдау қажет көрсетілген.

Фермерлер ауыл шаруашылығын субсидиялауда орасан зор сыбайлас жемқорлық схемалары бар екендігін көрсетеді, атап айтқанда жаңа министрдің келуімен ауыл шаруашылығы ережелері ғана өзгеріп, жалпы жағдайдың өзгермеуі, осыған байланысты фермерлерге жыл сайын жұмыс істеудің күрделенуі, еліміздегі элиталық тұқым материалының жетіспеушілігіне қарамастан субсидиялаудың жаңа ережелерінде олар сатып алудан бас тару, әлем бойынша ауыл шаруашылығының цифрлық дамуына қарамастын көптеген шенеуніктердің ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуға арналған инвестициялық субсидияларды арттыруға құлықсыз болуы және т.б.

Ауыл шаруашылығы саласын басқару өкілдері фермерлік шаруашылықтарды субсидиялау кезінде орын алып отырған келеісдей проблемалады келтіреді, олар: ДСҰ – Дүниежүзілік сауда ұйымының шарттары бойынша – «сары» себет шеңберіндегі Қазақстанның ауыл шаруашылығын субсидиялау көлемінің елдің ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (АШ ЖӨ) 8,5% асырмау; АШТӨ-нің басым бөлігі үшін субсидиялардың қолжетімсіздігі; субсидиялардың тиімділігінің төмен болуы, ауыл шаруашылығындағы субсидиялау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықтың

жоғары деңгейі, фермерлер субсидиялардың барлық түрін қолдана алмауы (ақшадағы субсидиялардың қаншалықты көлемін шаруалар теңгемен алатыны). Осылайша, еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы фермерлік шаруашылықтарды дамытуда қарапайым сабақтастық болмай келеді. Жалпы алғанда АШК-ді субсидиялау тетіктері бойынша бірқатар кемшіліктердің бар екенін тап өткен жөн, олар:

- шағын және орта фермерлерді кепілдікпен қамтамасыз ету кезіндегі қаржы институттарының төмен бағалауы;
- кредиттік және бюджет қаражатының шектеулілігі;
- республика бойынша кейбір ауылдық елді мекендердегі интернет-байланыс жүйесі қызметінің қолжетімді болмауы және қызмет сапасының төмен болуы;
- ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің (АШТӨ) басым көпшілігі үшін субсидиялардың қолжетімсіздігі;
- АШК-іне бөлінген субсидияның нәтижелі көрсеткіштерінің төмен болуы.

Қорытынды

Жалпы алғанда мемлекеттің АШК-ін қаржылай қолдау мен субсидиялау тетіктері әлем елдерінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес келеді. Қазіргі таңда Қазақстан ауыл шаруашылығын субсидиялау бойынша әлем елдерінің жетістіктерін және тәжірибелерін біртіндеп енгізуге бейімдеуде. Дегенмен, АШК-ін қаржылай қолдау мен субсидиялау тетіктерін нығайту үшін АҚШ-ның табысты жұмыс істейтін сақтандыру нарығы моделі мен кепілдендіру тәсілдерін қолданудың маңызы зор. Себебі, күшті сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерінен аман өтуге және агроөнеркәсіптік кешенді одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді. Әлемдік тәжірибені шолу Қазақстанда экологиялық жағдайды жақсартуға және қоршаған ортаны сақтауға бағытталған, ресурс үнемдейтін және органикалық технологияларға көшуге, мал шаруашылығын дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мықты жемшөп базасын құруға алғышарттары бар екенін көрсетеді. Осылайша, АШК-ін субсидиялау тетіктерін жүйелі қолдану ауыл шаруашылық секторының үлгілерін жетілдірудің кілті болып табылады. Сонымен қатар, ауыл тұрғындарының кооперативтерге бірігуге белсенділік дәрежесі, табыс деңгейі, тұрмыс сапасы көрсеткіштерін – әлеуметтік сауалнама, кейс-стади, контент-талдау әдістері арқылы анықтап, субсидиялауды тиімді ұйымдастырудың ғылыми негізделген ынталандыру тетіктерін ұсыну орынды.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Мақала Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігінің мақсатты қаржыландырған «Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы кеңістіктік деректер инфрақұрылымын 2.0 технологиялары мен қағидаттары бойынша қалыптастыру» атты ғылыми техникалық бағдарламасы (BR 22886730) аясында әзірленді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 OECD-FAO Agricultural Outlook 2023–2032. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023. URL: https://www.fao.org/3/-cc6361en/cc6361en.pdf.

2 Katie T., Mix K., Edwards M., Piña M. Evaluating Success Factors and Challenges Among Small-Scale Agricultural Producers: A Texas Case Study // Journal of Rural Social Sciences. 2022. Vol. 37(3). P. 1–34. URL: https://egrove.olemiss.edu/jrss/vol37/iss3/3

3 Han X., Xue P., Zhang N. Impact of Grain Subsidy Reform on the Land Use of Smallholder Farms: Evidence from Huang-Huai-Hai Plain in China // Land. 2021. No. 10(929). P. 1–15. URL: https:// doi.org/10.3390/land10090929

4 Akber N., Paltasingh K.R., Mishra A.K. How can public policy encourage private investments in Indian agriculture? Input subsidies vs. public investment // Food Policy. 2022. No. 107. P. 102210. URL: https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.1022107

5 Li C., Sha Z., Sun X., Jiao Y. The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. No. 19(21). P. 1–17. URL: https://doi.org/10.3390/ ijerph192113797

6 Zhang J., Wu J., Simpson J. Arthur C. Membership of Chinese Farmer Specialized Cooperatives and Direct Subsidies for Farmer Households: A Multi-Province Data Study // The Chinese Economy. 2019. No. 52(5). P. 400–421. URL: https://doi.org/10.1080/10971475.2019.1617928

7 Blekking J. Who Gains From Rural Agricultural Cooperative Membership? // A Paper Prepared for the Ostrom Workshop Research Series February. Indiana University. 2017. P. 1–18. URL: https://ostromworkshop.indiana.edu/pdf/-seriespapers/2017spr-res/blekking-paper.pdf

8 Сельскому хозяйству нужна простая и прозрачная схема субсидирования. НПП «Атамекен». 2023. URL: https://atameken.-kz/ru/news/46142-sel-skomu-hozyajstvu-nuzhna-prostaya-i-prozrachnaya-shema-subsidirovaniya

9 Әліпбеки О.Ә., Женсхан Д., Мусина Р.С. Ауыл шаруашылығын субсидиялау: проблемалары және оны тиімді ұйымдастыру жолдары // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің Жаршысы. Экономикалық серия. – 2023. – № 2. – 232–241 б.

10 Жумаксанова К.М., Есенжигитова Р.Г., Дүйсkенова Р.Ж. Қазақстанның аграрлық секторын мемлекеттік қолдаудың өзекті мәселелері // Проблемы аграрного рынка. – 2022. – № 4. – С. 33–42

11 Годовой отчет о деятельности за 2022 год. Исполнительный совет Ежегодная сессия. Рим. 2023 г. URL: https://executiveboard.wfp.org/document _download/WFP-0000149631

12 Calder A. Agricultural subsidies: Everyone's doing it // Hinrich foundation. 2020. URL: https://www.hinrichfoundation.com/research/article/-trade-distortion-and-protectionism/agricultural-subsidies/

13 United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). Reconsidering Rural Development. World Social Report 2021. URL: https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html

14 Khalmirzayeva S. Evaluation of global experience of state support for the agribusiness and agricultural sections // E3S Web of Conferences. 2023. No. 389. P. 1–7. URL: https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338903071

15 Keith Good. The 2023 Outlook for U.S. Agriculture From USDA's Chief Economist // Agricultural economy. Agricultural Outlook Forum. 2023. P. 10. URL: https://www.usda.gov/sites/default/files/-documents/2023AOF-agricultural-economic-foreign-trade-outlook.pdf

16 Spain's cap strategic plan // An official website of the European Union. Agriculture and rural development. 2023. URL: https://agriculture.ec.europa.-eu/system-/files/2023-04/csp-a-a-glance-spain_en.pdf

17 Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Policies for Climate Change Mitigation. Australia. 2022. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f51d06b2-en/index.html?itemId=/content/component/f51d06b2-en

18 Korniyenko G., Kurman T., Pokalchuk M., Stanislavskyi V., Chabanenko M. Models for supporting agribusiness in the face of food security threats // Journal of law and sustainable development. 2023. P. 1–16. DOI: https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i3.822

19 Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері. 2024. URL: // https://www.stat.gov.kz/

20 Утибаев Б., Жунусова Р. О взаимосвязи финансирования сельхозтоваропроизводителей и объемов производства продукции // Экономика и статистика. – 2021. – № 2. – 69–72 б.

21 Рахимбеков Т. Оставить всего два вида субсидий. 2023. Официальный сайт Eldala.kz. URL: https://eldala.kz/novosti/kazahstan/15351-ostavit-vsego-dva-vida-subsidiy-predlozhil-toleutay-rahimbekov

22 Проектом «Ауыл аманаты» планируется охватить еще 91 сельский округ Жамбылской области. Управление сельского хозяйства акимата Жамбылской области. 2023. URL: https://www.gov.kz/-memleket/entities/-zhambylauyl/press/news/details/670165?lang=ru

23 Кельм Д. Субсидии в нынешнем виде фермерам точно не нужны? Kazakh-zerno.net. 2023. URL: https://kazakh-zerno.net/191089-subsidii-v-nyneshnem-vide-fermeram-tochno-ne-nuzhny/

REFERENCES

1 OECD-FAO Agricultural Outlook 2023–2032. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023. URL: https://www.fao.org/3/-cc6361en/cc6361en.pdf. (In English).

2 Katie T., Mix K., Edwards M., Piña M. (2022) Evaluating Success Factors and Challenges Among Small-Scale Agricultural Producers: A Texas Case Study // Journal of Rural Social Sciences. Vol. 37(3). P. 1–34. URL: https://egrove.olemiss.edu/jrss/vol37/iss3/3. (In English).

3 Han X., Xue P., Zhang N. (2021) Impact of Grain Subsidy Reform on the Land Use of Smallholder Farms: Evidence from Huang-Huai-Hai Plain in China // Land. No. 10(929). P. 1–15. URL: https:// doi.org/10.3390/land10090929. (In English).

4 Akber N., Paltasingh K.R., Mishra A.K. (2022) How can public policy encourage private investments in Indian agriculture? Input subsidies vs. public investment // Food Policy. No. 107. P. 102210. URL: https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.1022107. (In English).

5 Li C., Sha Z., Sun X., Jiao Y. (2022) The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages // International Journal of Environmental Research and Public Health. No. 19(21). P. 1–17. URL: https://doi.org/10.3390/ ijerph192113797. (In English).

6 Zhang J., Wu J., Simpson J. Arthur C. (2019) Membership of Chinese Farmer Specialized Cooperatives and Direct Subsidies for Farmer Households: A Multi-Province Data Study // The Chinese Economy. No. 52(5). P. 400–421. URL: https://doi.org/10.1080/10971475.2019.1617928. (In English).

7 Blekking J. (2017) Who Gains From Rural Agricultural Cooperative Membership? // A Paper Prepared for the Ostrom Workshop Research Series February. Indiana University. P. 1–18. URL: https://ostromworkshop.indiana.edu/pdf/-seriespapers/2017spr-res/blekking-paper.pdf. (In English).

8 Sel'skomu hozjajstvu nuzhna prostaja i prozrachnaja shema subsidirovanija. NPP «Atameken». 2023. URL: https://atameken.-kz/ru/news/46142-sel-skomu-hozyajstvu-nuzhna-prostaya-i-prozrachnaya-shema-subsidirovaniya. (In Russian).

9 Älıpbeki O.Ä., Jenshan D., Musina R.S. (2023) Auyl şaruaşylyğyn subsidialau: problemalary jäne ony tiımdı ūiymdastyru joldary // L.N. Gumilev atyndağy EŪU-nıñ Jarşysy. Ekonomikalyq seria. No. 2. 232–241 p. (In Kazakh).

10 Jumaksanova K.M., Esenjigitova R.G., Düiskenova R.J. (2022) Qazaqstannyñ agrarlyq sektoryn memlekettık qoldaudyñ özektı mäselelerı // Problemy agrarnogo rynka. No. 4. P. 33–42. (In Kazakh).

11 Godovoj otchet o dejatel'nosti za 2022 god. Ispolnitel'nyj sovet Ezhegodnaja sessija. Rim. 2023 g. URL: https://executiveboard.wfp.org/document _download/WFP-0000149631. (In Russian).

12 Calder A. (2020) Agricultural subsidies: Everyone's doing it // Hinrich foundation. URL: https://www.hinrichfoundation.com/research/article/-trade-distortion-and-protectionism/agricultural-subsidies/. (In English).

13 United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). Reconsidering Rural Development. World Social Report 2021. URL: https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html. (In English).

14 Khalmirzayeva S. (2023) Evaluation of global experience of state support for the agribusiness and agricultural sections // E3S Web of Conferences. No. 389. P. 1–7. URL: https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338903071. (In English).

15 Keith Good. (2023) The 2023 Outlook for U.S. Agriculture From USDA's Chief Economist // Agricultural economy. Agricultural Outlook Forum. P. 10. URL: https://www.usda.gov/sites/default/files/-documents/2023AOF-agricultural-economic-foreign-trade-outlook.pdf. (In English).

16 Spain's cap strategic plan // An official website of the European Union. Agriculture and rural development. 2023. URL: https://agriculture.ec.europa.-eu/system-/files/2023-04/csp-a-a-glance-spain_en.pdf. (In English).

17 Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Policies for Climate Change Mitigation. Australia. 2022. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f51d06b2-en/index.html?itemId=/content/component/f51d06b2-en. (In English).

18 Korniyenko G., Kurman T., Pokalchuk M., Stanislavskyi V., Chabanenko M. (2023) Models for supporting agribusiness in the face of food security threats // Journal of law and sustainable development. P. 1–16. DOI: https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i3.822. (In English).

19 Qazaqstan Respublikasynyñ Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttıgı Ūlttyq Statistika bürosynyñ mälimetteri. 2024. URL: // https://www.stat.gov.kz/. (In Russian).

20 Utibaev B., Zhunusova R. (2021) O vzaimosvjazi finansirovanija sel'hoztovaroproizvoditelej i ob#emov proizvodstva produkcii // Jekonomika i statistika. No. 2. 69–72 p. (In Russian).

21 Rahimbekov T. Ostavit' vsego dva vida subsidij. 2023. Oficial'nyj sajt Eldala.kz. URL: https://eldala.kz/novosti/kazahstan/15351-ostavit-vsego-dva-vida-subsidiy-predlozhil-toleutay-rahimbekov. (In Russian).

22 Proektom «Auyl amanaty» planiruetsja ohvatit' eshhe 91 sel'skij okrug Zhambylskoj oblasti. Upravlenie sel'skogo hozjajstva akimata Zhambylskoj oblasti. 2023. URL: https://www.gov.kz/-memleket/entities/-zhambylauyl/press/news/details/670165?lang=ru. (In Russian).

23 Kel'm D. Subsidii v nyneshnem vide fermeram tochno ne nuzhny? Kazakh-zerno.net. 2023. URL: https://kazakh-zerno.net/191089-subsidii-v-nyneshnem-vide-fermeram-tochno-ne-nuzhny/. (In Russian).

О.А. АЛИПБЕКИ,[1]
д.б.н., профессор.
e-mail: oalipbeki@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6205-0490
Д. ЖЕНСХАН,*[2]
к.э.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: azan_tanat@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2863-2611
А.Ж. НУКЕШЕВА,[2]
к.э.н., профессор.
e-mail: annukesheva@mail.ru
ORCID ID:0000-0003-3772-3213
Б.У. АСИЛОВ,[2]
к.э.н. и.о. ассоциированного профессора.
e-mail: Asilov-67@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1286-3220
[1]Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский агротехнический исследовательский
университет им. С. Сейфуллина,
г. Астана, Казахстан

ОЦЕНКА МЕХАНИЗМОВ СУБСИДИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ

Аннотация

Оценка результативных показателей субсидирования сельскохозяйственных кооперативов (СХК) в Казахстане является одной из малоизученных тем. Цель исследования: оценка текущего состояния механизмов субсидирования и их влияния на результативные показатели СХК Казахстана. Использованы методы изучения: эмпирический, гипотезный, научный абстракционный, динамический анализ, синтез, сравнительный анализ, системный подход, монографические методы с целью оценки механизмов субсидирования СХК. В статье продемонстрирован опыт стран, добившихся высоких результатов с использованием эффективных механизмов субсидирования СХК, оценено текущее состояние механизмов субсидирования СХК в стране, в том числе в Жамбылской области. Рассмотрено влияние субсидирования на результативные показатели СХК за 2018–2022 гг. Сделан вывод о том, что Казахстан совершенствует механизм субсидирования АШШ отрасли с учетом опыта стран мира. В результате увеличилось количество СХК и увеличились объемы производства. Тем не менее количество работников в нем сокращается с каждым годом. Поэтому для кардинального решения проблем на сельских территориях стоит учитывать опыт развитых стран. В нашем исследовании научно обоснована важность применения подходов страхования и гарантирования США для дальнейшего укрепления механизмов финансовой поддержки и субсидирования СХК. Это связано с тем, что сильный страховой рынок позволяет частным фермерам пережить трудные времена кризиса и создать предпосылки для дальнейшего развития агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: субсидирование, сельскохозяйственные кооперативы, страхование, сельхозтоваропроизводители, формы хозяйства, опыт стран, показатели.

O.A. ALIPBEKI,[1]
d.b.s., professor.
e-mail: oalipbeki@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6205-0490
D. ZHENSKHAN,*[2]
c.e.s., associate professor.
*e-mail: azan_tanat@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2863-2611
A.ZH. NUKESHEVA,[2]
c.e.s., professor.
e-mail: annukesheva@mail.ru
ORCID ID:0000-0003-3772-3213
B.U. ASILOV,[2]
c.e.s., acting associate professor.
e-mail: Asilov-67@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-1286-3220
[1]Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
[2]S. Seifullin Kazakh Agro Technical
Research University,
Astana, Kazakhstan

ASSESSMENT OF MECHANISMS FOR SUBSIDIZING AGRICULTURAL COOPERATIVES

Abstract

The assessment of the effective indicators of subsidizing agricultural cooperatives in Kazakhstan is one of the little-studied topics. The purpose of the study is to assess the current state of subsidy mechanisms and their impact on the performance indicators of the agricultural cooperatives of Kazakhstan. The following methods were used: empirical, hypothetical, scientific abstract, dynamic analysis, synthesis, comparative analysis, systematic approach, monographic methods were used to assess the mechanisms of subsidizing agricultural cooperatives. The article demonstrated the experience of countries that have achieved high results using effective agricultural cooperative subsidy mechanisms, and assessed the current state of agricultural subsidy mechanisms in the country, including in the Zhambyl region. The impact of subsidies on the performance indicators of the agricultural cooperative for 2018–2022 is estimated. It is concluded that Kazakhstan is improving the mechanism of subsidizing the ASH industry, taking into account the experience of countries around the world. As a result, the number of agricultural cooperatives has increased and production volumes have increased. Nevertheless, the number of employees in it is decreasing every year. Therefore, in order to radically solve problems in rural areas, it is worth taking into account the experience of developed countries. Our study scientifically substantiates the importance of applying US insurance and guarantee approaches to further strengthen financial support and subsidy mechanisms for agricultural enterprises. This is due to the fact that a strong insurance market allows private farmers to survive the difficult times of the crisis and create prerequisites for further development of the agro-industrial complex.

Key words: subsidies, agricultural co-operatives, insurance, agricultural producers, farm forms, country experience, indicators.